

ATTER DET SKILTE ...

Fragmenter af en latinsk homilie i et islandsk kongesagahåndskrift

Af Jonna Louis-Jensen

Once Again the Separated...: A new diplomatic edition of a fragmentary Latin homily. The text is pieced together from two parchment strips, formerly used as reinforcement material in a fourteenth-century Icelandic manuscript of kings' sagas, AM 66 fol. in the Arnamagnæan Collection, University of Copenhagen. Parallel passages to the homily can be found in various patristic texts, attributed to Gregory the Great, the Venerable Bede and St Augustine. – The mutilated Latin manuscript was a beautifully written, double-columned book (homiliary?), probably to be dated to the early twelfth century or around 1100. Its place of origin may have been France or the Netherlands.

Kongesagahåndskriftet AM 66 fol. er nok et af de håndskrifter i Den Arnamagnæanske Samling der har flakket mest om, før det kom i relativ sikkerhed på Árni Magnússons reoler; i al fald er det et af de håndskrifter i samlingen om hvis skiftende opholdssteder vi har flest oplysninger. Håndskriftet er skrevet i det 14. århundrede, formentlig 1350-75, og ad palæografisk vej har det kunnet fastslås at det er skrevet af en skriver med tilknytning til benediktinerklosteret Munkaþverá på Nordisland. Siden er det af mere eller mindre uransagelige veje blevet ført stadig længere vestpå, helt ud under Snæfellsjökull, hvorfra turen igen er gået østpå til Dalasýsla og derfra ind gennem Borgarfjörður, hvor det som eftertragtet læsestof blev lånt fra gård til gård i al hemmelighed i 1660erne, en udflugt der skaffede håndskriftet kælenavnet *Hulda* 'den skjulte, fordækte'.

Det er Árni Magnússon selv der har samlet de oplysninger han kunne skaffe om håndskriftets historie, og han tilføjer at da bogen endelig kom hjem til sin legitime ejer efter ti års ulovligt udlån og kopiering, var den i dårlig tilstand. De skader der har været tilføjet den – givetvis først og fremmest på grund af opbevaring i fugtige rum – har bl.a. ført til at nogle læg har løsnet sig fra bogryggen. For at rette op på dette har man på et tidspunkt foldet nogle pergamentstrimler og syet dem fast omkring det sidste læg i bogen, og da fugtskaderne har medført teksttab, har man udfyldt nogle af hullerne i teksten ved at skrive den manglende tekst på de nytilkomne per-

gamentstrimler. Præcis hvor og hvornår dette er sket, vides ikke med sikkerhed.

De pågældende pergamentstrimler, i alt fire, blev fjernet fra håndskriftet, formentlig da det i 1929 blev restaureret af Anker Kyster, og da AM 66 fol. i 1968 blev udgivet i facsimile, blev de gengivet i et appendix (*Early Icelandic Manuscripts in Facsimile*, vol. VIII, Copenhagen 1968, Appendix II; i det følgende EIM VIII). Seriens redaktør, Jón Helgason, betroede mig i 1965 opgaven med at skrive indledning til facsimileudgaven, og jeg var så heldig at få tildelt et kandidatstipendium der holdt liv i mig så længe. Når jeg i dag ser tilbage på forløbet, er jeg fuld af undren over den tillid man dengang viste mig; at indledningen til selve håndskriftet blev af en rimelig kvalitet, skyldtes ikke mindst den hjælp jeg fik af mine gode kolleger på Det Arnamagnæanske Institut, først og fremmest af Stefán Karlsson. Ham skylder jeg de mest interessante resultater af undersøgelsen, den palæografiske tilknytning til klosteret på Munkapverá på den ene side og til et andet kongesaghåndskrift, den berømte Flateyjarbók, på den anden side.

Derimod kom jeg til at sidde ret alene med de latinsprogede pergamentstrimler, som jeg efter fattig evne forsøgte at beskrive og gengive i indledningens afsnit VII. I Appendix II er strimlerne anbragt i en mere eller mindre tilfældig rækkefølge og nummereret 1-4. I indledningen er de gengivet i samme rækkefølge, med nødtørftige udfyldninger af den latinske tekst; redaktøren havde ingen indvendinger mod arrangementet, og afsnit VII blev, hvis jeg ikke husker fejl, trykt uden videre ændringer. Et par år efter at bogen var udkommet, spurgte min gode ven Povl Skårup mig imidlertid meget høfligt om jeg mon havde lagt mærke til at to af de strimler som jeg havde aftrykt hver for sig, faktisk stammede fra samme håndskriftside, og at deres tekst delvis var sammenhængende. Det måtte jeg indrømme at jeg ikke havde, til trods for at de udfyldninger jeg møjsommeligt havde foretaget af teksten på den ene strimmel, i store træk svarede til teksten på den anden! Nu håber jeg for det første at fødselaren ikke vil finde det for ufestligt at modtage en korrektion af en gammel bommert, og for det andet at jeg ikke er kommet til at lave alt for mange nye bommerter i mit forsøg på at reparere de gamle. I det mindste kan man glæde sig over at den moderne teknologi har muliggjort en naturtro præsentation af de sørgelige rester af et ellers tabt håndskrift, sandsynligvis et homiliar, fra det 12. århundrede eller før. Om dateringen, se nedenfor.

De tre af de fire strimler er rester af to forskellige blade fra samme håndskrift. Den fjerde strimmel er en ganske lille bid af et latinsk liturgisk håndskrift med noder, af betydelig yngre dato end de tre andre (se EIM VIII, s. 23). De to strimler der tidligere er betegnet "strip 2" og "strip 3" udgør tilsammen størstedelen af ydre spalte af et tospaltet blad (her betegnet som bl.

1; illustrationen viser øverste del af dettes rectoside). Tekstfladen er beskåret på spaltens inderside, hvor der ses at mangle ca. 3-5 bogstaver (+ eventuelle abbreviaturer), samt mellem de to fragmenter, hvor der mangler op til ca. 4-5 bogstaver (+ abbreviaturer); på spaltens yderside er der derimod bevaret en bred margin, som må være håndskriftets oprindelige, da den har linjeprikninger i yderkanten. Det tredje fragment der tidligere er betegnet "strip 1" (her betegnet som bl. 2), er ligeledes en del af ydre spalte af et blad, men her mangler størstedelen af tekstfladen på grund af beskæring. På begge blade er det oprindelige linjetal, 36, bevaret.

Tekstfladen i en spalte har været ca. 21.5 cm x 6-6.5 cm; ydre margin ca. 4 cm. Dvs. at bladene i ubeskåret tilstand kan have målt ca. 30 x ca. 20 cm, eller nok til at karakterisere håndskriftet som en ganske anseligt foliant.

Indholdet af blad 1 er dels en homilie hvis begyndelse mangler, dels (1v27-36) en ukommenteret tekst af Proverbia Salomonis 18.11-17 (med to overspringelser), indledt med en rød initial (1v27). På grund af beskæringen ses det ikke om der har været en overskrift 1v26. Bl. 2 har indeholdt Proverbia Salomonis 25.22-28.5 med en del overspringelser (se EIM VIII, s. 21-22). I betragtning af indholdet må det antages at det nuværende bl. 2 er fulgt efter det nuværende bl. 1 i håndskriftet, og hvis dette har indeholdt størstedelen af de ca. 200 vers mellem Prov. 18.17 og 25.22 (efter Vulgatas tælling), har der været tre blade mellem det nuværende bl. 1 og bl. 2. Kun øverste del af bl. 1r er gengivet i facsimile her, og der henvises i øvrigt til EIM VIII, s. 21-22.

I EIM VIII antages det at homilien citerer Bedas kommentarer til lignelsen om farisæeren og tolderen (Lukas 18,10-14). Imidlertid er Bedas tekst (*Patrologia Latina* vol. 92, nyere udgave i *Corpus Christianorum*, ser. lat., CXX, 1960, s. 324-25) en genbrugstekst; den højst finurlige kobling fra Ezekiel 1 til Lukas 18 findes allerede hos Gregor den store (*Homiliarum in Ezechielem prophetam libri duo*, PL vol. 76, nyere udgave i *Corpus Christianorum*, ser. lat., CXLII, 1971, s. 85-86). Gregors tekst har jeg fundet frem til via den elektroniske *Patrologia Latina Database*, et vidunderligt hjælpemiddel der ikke eksisterede i 1960'erne. Profeten Ezekiel beskriver nogle levende væsener (*animalia*) som han har set på himlen, og som bl.a. er karakteriseret ved at have øjne hele vejen rundt om hovedet, altså bl.a. i nakken; noget lignende gælder i åndelig forstand, ifølge Gregor og hans efterfølgere, hellige mænd, som altid bestræber sig på at holde et vågent øje med deres handlinger: "sanctorum actio ab omni parte circumspecta est". Det er derimod netop det der glipper for farisæeren i Lukas 18; han har blikket rettet mod bestemmelserne om faste og tiende; men ved at rose sig af disse gode handlinger har han ikke øje for at han begår den værste af alle synder, nemlig *superbia*.

Teksten 1r1-18 findes både hos Gregor og Beda (1r1-7 står nærmest Bedas ordlyd), men passagen 1r18-27 findes (så vidt jeg kan se af databasen) kun hos Gregor (og Rabanus Maurus, der direkte henviser til Gregor). Fra 1r28 (*Attendite fratres mei*) går vor homilie over til at benytte en augustinsk tekst (*Enarrationes in psalmos*), hvor farisæeren sammenlignes ved en mand der går til lægen for at søge helbredelse, men dér viser de raske lemmer frem og skjuler sårene. Her må den trykte teksts *vulnera tegebat* være en klart bedre læsemåde end fragmentets *uulnera agebat*.

Til de bommerter jeg i min ungdommelige mangel på *circumspectio* har begået med hensyn til dette fragment, hører også dateringen; fragmentet kan ikke være fra 13. århundrede, som det hævdes i EIM VIII, men må være betydelig ældre. Lærde palæografer der deltog i en workshop i Bergen i 2006 (og hvis navne ikke skal nævnes her, fordi de kun har haft mulighed for at kaste et rask blik på et udprint af bl. 1r) var enige om at fragmentet burde dateres til tidligt 1100-tal. De var desuden enige om at fragmentet næppe var engelsk, men snarere stammede fra Frankrig eller Nederlandene – hvis det mod forventning skulle være fremstillet på Island, kunne dateringen muligvis flyttes til midten af 1100-tallet. Der syntes dog også at være enighed blandt de lærde om at kvaliteten af skriften var bedre end man kunne forvente af et meget tidligt islandsk produkt. Et træk som på den anden side undrede eksperterne, var den g-type som er brugt i fragmentet, to lukkede cirkler (eller mere nøjagtigt, en cirkel og en oval) forbundet med en lodret streg. Den kendes fra de allerældste islandske folkesproglige håndskrifter fra anden halvdel af 1100-tallet, men ingen mente at have set den brugt i latinsk skrift.

Nedenfor gengives den del af fragmentet der indeholder homilien. Fragmentets tekst trykkes diplomatarisk (med kursiverede opløsninger af abbreviaturer), linje for linje, idet lodret streg angiver skifte fra første til anden strimmel; *punctus elevatus* er gengivet med semikolon; firkantede parenteser [] angiver en fysisk lakune, der i de fleste tilfælde er udfyldt efter parallelteksterne i PL (Gregor, Beda); [.] og [. .] angiver en fysisk lakune hvis størrelse ikke kan bestemmes nøjagtigt; enkelte steder er der brugt et eller flere små nuller (000) for at angive bogstaver der kan skimtes, men ikke læses med sikkerhed. I enkelte tilfælde er udfyldningerne og tekstrettelserne markeret med *, udgiverens konjekture, som naturligvis står til diskussion og eventuel supplerings – Povl Skårup takkes for flere gode forslag, som jeg har fulgt næsten undtagelsesløst; resterende fejl og mangler må komme over mit eget hoved. Efter den diplomatariske gengivelse følger paralleltekster fra PL (Gregor, Beda, Rabanus Maurus). Her er skriftsteder kursiveret og deres findested angivet med fedt.

Øverste del af rectosiden af de to strimler der udgør det bevarede af bl. 1. Foto: Den Arnamagnæanske Samling.

1r

[Ezechiel propheta de ostensis sibi caeli]
¹[ani]malibus scribit; *et totum corpus*
²[pl]enum oculis in circuitu |ipsorum qua
³[ttu]or. Corpora quippe anim|alium id
⁴[cir]co plena oculis descri[bu]ntur; *quia*
⁵[sanctorum] actio ab omni parte [c]|ircumspec
⁶[ta est] bona desiderabiliter *prou[id]ens (per- MS);
⁷[mal]a sollerter cauens. Scie[nd]um nobis
⁸[est quia]sepe dum aliis rebus int[en]dimus.
⁹[fit]ut alias negligamus; *et [ubi]negli*
¹⁰[gimus]ibi procul dubio oculum [non]habemus.
¹¹[Nam ecc]e phariseus iste ad exh[ibe]ndam
¹²[absti]nentiam. ad implendam [mi]|sericordiam.
¹³[ad re]ferendas deo gratias oc[ulum]habu
¹⁴[erat sed]ad humilitatis cust[odiam] non ha
¹⁵[bebat]. *Et quid prodest quod contra [hosti]um in*
¹⁶[sidias] pene tota ciuitas [caut]e cus
¹⁷[toditur]; si unum foramen apertum [reli]nquitur.
¹⁸[unde]ab hostibus intretur? Q[uid pro]dest
¹⁹[cus]todia que pene ubique [circu]mpo
²⁰[nitur qua]ndo inimicis tota c[ui]tas per
²¹[negle]ctum loci unius aperitur? ph[ari]seus
²²[is]te qui ieiunium exhib[uit]deci
²³[mas de]dit. deo gratias retuli[t qua]si per
²⁴[circuit]um in sue ciuitatis cu[sto]dia ui
²⁵[gilauit]; *sed quia unum in se fora[men]superbie*
²⁶[non inten]dit. ibi h[ostem] pertul[it]ubi per
²⁷[neglig]entiam oculum clausi[t.]
²⁸[Attend]ite fratres mei quam per[ua]sorium
²⁹[genus super]bie. quale etiam potest [ius]to ho
³⁰[mini sub]intrare; quale etiam p[otest]subri
³¹[pere b]one spei *et uite [uiro. ph]ariseus*
³²[deo] gratias agebat; f[at]ebatur
³³[ab illo se]accepisse quod era[t suum.]Unde
³⁴[superbus? quia] spernebat cetero[s . .] inde su
³⁵[perbus non quia d]e bonis suis deo g[rati]as age
³⁶[bat sed quia]super alios se de ip[s]is bonis

1v

¹extolleb[at]. Vnde probamus quia super[bia sub]

²uertitur ex[]|ipsis re uera ipsius uer[bis]
³quibus ait. [quia]| non sum sicut ceteri homin[um et post uer]
⁴sus pauc[os]| uelut etiam hic publ[ica]
⁵nus. Uener[at]| enim iste phariseus. tam[quam]
⁶[a]d sta[ti]onem medici curandus; [sa]
⁷[n]a quid[em]|membra ostendebat. sed [uul]
⁸nera [pu]rulentia *tegebat (agebat MS). et [. . .]
⁹oc o[. . .]|tum deterius erat. cum esset [. . .]
¹⁰tis pe[cca]torum uulneribus obsitus ex[. . .]
¹¹o a[. . .]|e esse sanissimum. et ali[. . .]
¹²roga[. . .]| uulneribus. Sequitur. Et p[ublica]
¹³nus [a lon]ge stans nolebat ne[c oculos]
¹⁴[a]d ce[lum]|eare; sed percutiebat [pectus]
¹⁵uum [dicens:]| deus propicius esto mihi pe[ccato]
¹⁶[r]i. A [lon]ge quidem publicanus ill[e sta]
¹⁷[b]at [sed deu]s ad illum misericorditer pro[pinq]
¹⁸[u]at [quia]|enim alio in loco dici[tur dom]
¹⁹[i]nus est [prope h]is qui attriuerint [cor.]
²⁰in psa[lmis]| quoque canitur sacrific[ium deo]
²¹spiritus [contri]|bulatus. Satis igitur acc[epta]
²²[b]ile [pu]bicanus iste sacrifi[cium fecit]
²³opti[mum]|cum diceret; deus prop[icius esto mih]
²⁴i p[ecca]tori. Qui ni tantum. [. . .]
²⁵oum [. . .]| extitit. ut indi[cat euangelium]
²⁶luce (*rettet fra lice MS*) [. . .]| oculos ad celum le[ua . . .]

Paralleltekster

- A = Augustinus Hipponensis: Enarrationes in Psalmos. In Psalmum XXXI (PL vol. 36, col. 265-66).
B = Beda: In Lucae euangelium expositio (PL vol. 92, col. 289D-290B, 552C).
G = Gregorius I: Homiliarum in Ezechielem prophetam libri duo, I. VII (PL vol. 76, col. 842D-843A).
RM I = Rabanus Maurus: Homiliae in euangelia et epistolas. Homilia CXLI (PL vol. 110, col. 417A)
RM II = Rabanus Maurus: Commentaria in Ezechielem (PL vol. 110, col. 636A).

Paralleltekst til 1r1-7:
B, varianter fra RM I

Ezechiel propheta de ostensis sibi coeli animalibus scribit: *Et totum corpus plenum (+ erat RM I) oculis, in circuitu ipsorum quattuor (Ezech. I)*. Corpora quippe animalium idcirco plena oculis describuntur. quia sanctorum actio ab omni parte circumspecta est bona desiderabiliter prouidens (praeuidens RM I), mala solerter cavens.

Paralleltekst til 1r7-18:

G, varianter fra B, RM I, RM II

Sed ¶sciendum nobis est quia (*fra* ¶: nos B, RM I) saepe, dum aliis rebus intendimus, fit ut alias (alia B, RM I, RM II) negligamus; ¶et ubi negligimus (*fra* ¶: ÷ RM I), ibi procul dubio oculum non habemus. Nam (+ ecce B, RM I) Pharisaeus ¶ille qui ascenderat intemplum orare, testante Evangelio, quid dixit agnovimus. Ait enim: *Deus, gratias ago tibi (Luc. XVIII, 11)*. Recte autem gratias Deo agebat, a quo acceperat bona quae fecerat. Qui etiam subjungit: *Quia non sum sicut caeteri hominum (homines RM II), raptores, injusti, adulteri, velut etiam hic Publicanus; jejuno bis in Sabbato, decimas do omnium quae possideo (Ibid., 12)*. Ecce (*fra* ¶: ÷B, RM I) ad exhibendam abstinentiam, ad impendendam (implendam RM I) misericordiam, ad referendas Deo gratias oculum Pharisaeus (÷ RM I, *efter* habuerat RM II) habuerat, sed ad humilitatis custodiam oculum (÷ B, RM I) non habebat. Et quid prodest quod contra hostium insidias pene tota civitas caute custoditur, si unum foramen apertum relinquitur, unde ab hostibus intretur?

Paralleltekst til 1r18-27:

G, varianter fra RM II

Quid ergo prodest custodia quae pene ubique circumponitur, quando inimicis tota civitas per neglectum loci unius (una RM II) aperitur? Pharisaeus autem qui jejunium exhibuit, decimas dedit, Deo gratias retulit, quasi pene per circuitum in suae civitatis custodia vigilavit. Sed quia unum in se foramen superbiae non attendit (intendit RM II), ibi hostem pertulit, ubi per negligentiam oculum clausit.

Paralleltekst til 1r28-33:

A (col. 265)

Attendite, fratres mei, quale genus superbiae commendet Deus: vere quale potest subintrare justo homini, quale potest subrepere etiam bonae spei viro. *Gratias tibi*, dicebat. Ergo cum dicebat, *Gratias tibi*, fatebatur ab illo se accepisse quod habebat.

Paralleltekst til 1r33-34, 1v1-5:

A (col. 265)

Sed unde superbus? Quia spernebat caeteros. Unde probas? In ipsis verbis.

Paralleltekst til 1r34-1v1:

A (col. 265)

Unde ergo superbus? Non quia de bonis suis Deo gratias agebat, sed quia super alterum se de ipsis bonis extollebat.

Paralleltekst til 1v5-8:

A (col. 266)

erat tanquam in statione medici curandus, et sana membra ostendebat, vulnera tegebat.

Paralleltekst til 1v17-19

A (col. 265)

de longe stantem, cui Deus confitenti propinquabat. *Publicanus*, inquit, *de longinquo stabat*; sed Deus ad illum de longinquo non stabat? Quare Deus ab illo de longinquo non stabat? Quia alio loco dicitur: *Prope est Dominus his qui obtriverunt cor* (**Psal. XXXIII, 19**).

Litteraturliste

Corpus Christianorum, Series Latina, Turnhout 1953-.

EIM VIII = *Early Icelandic Manuscripts in Facsimile*, vol. VIII, Copenhagen 1968.

PL = Jacques-Paul Migne, *Patrologia Latina* (1. udg.), vol. 1-217, 1844-55 (elektronisk udgave Chadwyck-Healey, 1995).